
РОЗДІЛ V. ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.48>

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОГО РИЗИКУ

Анпілогова Б.Ю.,

*аспірантка Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-5317-6843>

e-mail: bazenaanpilogova@gmail.com

Анпілогова Б.Ю. Основні принципи соціального захисту в контексті соціального ризику.

У статті окреслюється структура і зміст основних принципів соціального захисту в Україні (у контексті соціального ризику), як основних принципів юридичного механізму соціального захисту. Встановлюється, що система принципів юридичного механізму соціального захисту в Україні є юридичною конструкцією, котрою охоплено дві групи принципів, а саме загальноправові (універсальні, базові) принципи та спеціальні принципи – насамперед, принципи соціального захисту. Загальноправові принципи права загалом є засадничими ідеями, які дозволяють вказаному юридичному механізму діяти та розвиватись в якості невід'ємної частини правової системи України, не створюючи ризики для існуючого правопорядку загалом та в соціальній сфері, зокрема. Натомість принципи соціального захисту є засадничими ідеями, які дозволяють відповідному юридичному механізму діяти та розвиватись з урахуванням мети соціального права загалом та мети соціального захисту, зокрема. Це пояснюється тим, що принципи соціального захисту: по-перше, уточнюють зміст загальноправових принципів в контексті сфери соціального захисту та соціальної сфери буття індивіда, суспільства та держави (саме цій сфері загрожують соціальні ризики); по-друге, є основою досліджуваного юридичного механізму, а отже – є основними засадничими ідеями створення, дії та вдосконалення дії цього механізму. До основних спеціальних принципів юридичного механізму соціального захисту в контексті соціального ризику належать наступні принципи соціального захисту: принцип гуманістичної соціальної справедливості соціального захисту; принцип загальності та доступності соціального

захисту; принцип системності та комплексності соціального захисту; принцип ресоціалізації як принцип соціального захисту; принцип адаптивності соціального захисту; принцип адресності соціального захисту; принцип надійності соціального захисту. У висновках до статті узагальнюються результати дослідження та зазначається, що принципи соціального захисту є невід'ємною частиною соціального права, а також основою формування, вдосконалення та дії юридичного механізму соціального захисту в Україні, що важливо осмислювати в контексті такого соціально-правового явища, як соціальний ризик.

Ключові слова: принципи соціального захисту, соціальна безпека, соціальне право, соціальний захист, соціальний ризик, юридичний механізм.

Anpilohova B.Yu. The primary principles of social protection in the context of social risk.

The article elucidates the inherent nature, structure, and substance of the foundational principles underpinning social protection in Ukraine, especially within the purview of social risk. These principles form the bedrock of the legal mechanisms governing social protection. A salient discovery is that Ukraine's legal mechanism for social protection operates under a dual-principled framework: the primary, universally acknowledged legal principles and the specialized principles, predominantly the principles of social protection. The overarching legal principles serve as cardinal ideas that enable the aforementioned mechanisms to seamlessly integrate and evolve within Ukraine's legal infrastructure. This ensures that there are no inadvertent risks to the prevailing legal framework in general and particularly in the social domain. The principles of social protection are pivotal, guiding the functioning and evolution

of the associated legal mechanisms, particularly in alignment with the objectives of social law and, more specifically, the goals of social protection. Two primary facets underscore this prominence. Firstly, these principles provide depth to the overarching legal principles, contextualized within the realm of social protection and the broader social existence of individuals, society, and the state. This context is notably susceptible to the challenges posed by social risks. Secondly, they serve as the foundational tenets of the aforementioned legal mechanism. This underscores their role as core guiding concepts in the formulation, execution, and enhancement of this legal mechanism's operations. The primary special principles of the legal mechanism for social protection, within the context of social risk, encompass the subsequent principles of social protection: the principle of humanistic social justice; the principle of universality and accessibility; the principle of consistency and complexity; the principle of resocialization; the principle of adaptability; the principle of targeted social protection; and the principle of reliability. The article's conclusions consolidate the research findings, emphasizing that the principles of social protection are both a cornerstone of social law and the foundation for the establishment, refinement, and functionality of Ukraine's legal mechanism for social protection. This understanding is paramount when considering the socio-legal phenomenon of social risk.

Key words: legal mechanism, principles of social protection, social law, social protection, social risk, social security.

Постановка проблеми. Ідейно-засаднича основа юридичного механізму соціального захисту в Україні є важливою теоретико-правовою характеристикою такого правового механізму. Вказане обумовлене тим фактом, що відповідну основу складають принципи створення та дії юридичного механізму соціального захисту, важливість дослідження яких обумовлюється насамперед значимістю принципів права у цілому. Такого значення принципи набувають з огляду на те, що вони, по-перше, є особливим типом доктринальних, науково обґрунтованих ідей, котрі (як правило) знаходять своє нормативно-правове відображення та сприяють упорядкуванню соціальних відносин ідеями права, що відображують об'єктивні закономірності розвитку суспільства; по-друге, являють собою теоретичну модель, що тривалий час апробується та корелюється (у межах осмислення форми і змісту вимог таких засад) у правових і демократичних державах для їх ефективного застосування. Таким чином, чітке розуміння структури і змісту ключових принципів соціального захисту в контексті соціального ризику надає змогу розуміти основні вимоги, які

ставляться до дії юридичного механізму соціального захисту в Україні в умовах прояву широкого кола соціальних ризиків (зокрема, викликаних пандемією, війною та пов'язаними із нею складними життєвими обставинами для населення). Попри значимість чіткого розуміння принципів соціального захисту слід констатувати, що на сьогоднішній день принципи юридичного механізму соціального захисту ще не були предметом наукового дослідження в контексті їх осмислення через феномен соціального ризику.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Критичний аналіз наявної наукової літератури дозволяє дійти висновку про те, що багатьма українськими вченими-юристами вже приділялась увага з'ясуванню сутності та переліку принципів соціального захисту загалом, серед яких: В.В. Безусий [1], К.В. Гнатенко [2; 3], С.Ю. Зайцев [4], П.М. Корнева [5; 6], С.В. Лук'яненко [7], Є.П. Омеляненко [8], О.В. Павліченко [9], В.М. Шкода [10] та ін. науковці. На основі наукових досліджень цих та інших вчених нами може бути з'ясовано зміст і структуру основних принципів юридичного механізму соціального захисту крізь призму сутності соціального ризику.

Метою статті є окреслення основних принципів соціального захисту в контексті соціального ризику. Ця мета досягається шляхом виконання таких завдань: 1) уточнити інтерпретацію сутності системи принципів юридичного механізму соціального захисту в Україні; 2) окреслити основні принципи юридичного механізму соціального захисту, аналізуючи їх зміст крізь призму соціально-правового явища соціального ризику; 3) узагальнити результати дослідження.

Виклад основного матеріалу. Система принципів юридичного механізму соціального захисту в Україні є юридичною конструкцією, котрою охоплено дві групи принципів, а саме загальноправові (універсальні, базові) принципи та принципи соціального захисту. Загальноправові принципи права загалом є засадничими ідеями, які дозволяють вказаному юридичному механізму діяти та розвиватись в якості невід'ємної частини правової системи України, не створюючи ризики для існуючого правопорядку загалом та в соціальній сфері, зокрема. Що ж стосується власне принципів соціального захисту, то ці засадничі ідеї дозволяють відповідному юридичному механізму діяти та розвиватись з урахуванням мети соціального права загалом та мети соціального захисту, зокрема, а саме – в якості окремого виду юридичних механізмів, охоплених режимом дії соціального права України. У рамках цієї статті ми зосередимось на дослідженні структури і змісту спеціальних принципів юридичного механізму соціального захисту, як основних засадничих ідей, у відповідності до яких цей механізм

був створений та який на основі цих вихідних ідей функціонує.

Спершу слід зазначити, що спеціальні принципи юридичного механізму соціального захисту доцільно зводити власне до принципів соціального захисту (ними у широкому сенсі вчені розуміють «основні правила, підходи, норми його організації та здійснення» [8, с. 122]), які: по-перше, уточнюють зміст загальноправових принципів в контексті сфери соціального захисту та соціальної сфери буття індивіда, суспільства та держави, якій загрожують соціальні ризики; по-друге, є основою досліджуваного юридичного механізму, а отже – є основними засадничими ідеями створення, дії та вдосконалення дії цього механізму.

Викладене дає підстави стверджувати, що до основних спеціальних принципів юридичного механізму соціального захисту в контексті соціального ризику слід віднести такі принципи соціального захисту:

1) *принцип гуманістичної соціальної справедливості соціального захисту*. Цей принцип спрямований на гарантування соціальної безпеки усім членам суспільства, лише через те, що вони є людьми, а відповідно – і здійснення заходів соціального захисту щодо людей, які у світлі соціальних стандартів вважаються вразливими людьми, рівень соціальної безпеки якої є критичним. Таким чином, дія юридичного механізму соціального захисту передбачає побудову правової та соціальної держави, в якій: по-перше, діє ефективне соціальне право, забезпечуються соціальні права та законні інтереси у соціальній сфері; по-друге, уповноважені суб'єкти соціальної сфери запобігають виникненню соціальних ризиків, усувають соціальні ризики, що виникли або ж, якщо їх усунення не можливо, – мінімізують і компенсують їх негативний ефект, зокрема, політикою позитивної дискримінації та іншими засобами просування ідеї соціальної справедливості; по-третє, створюють умови соціальної безпеки громадян, які не засновані на патерналістській моделі впливу держави на людину, внаслідок якої принижується сама гідність людини, деградує людський соціальний капітал (іншими словами, держава не сприяє формуванню у вразливих громадян стану пасивної залежності від надання нею соціальної допомоги та підтримки з боку держави та інших уповноважених на це суб'єктів соціальної сфери);

2) *принцип загальності та доступності соціального захисту*. Цей принцип в контексті загальності передбачає рівну можливість в отриманні благ, що культивуються національною системою соціального забезпечення, усіма категоріями громадян, які потребують таких благ (також громадян, котрим такі блага повинні бути надані, навіть, якщо вони не усвідомлюють потреби в

них). Що стосується частини розглядуваної засадничої ідеї в частині *доступності* соціального захисту, то цей елемент зазначеного принципу доповнює попередній елемент (загальність такого захисту). Це поясним тим, що «доступність» вказує на те, що держава повинна не лише декларувати можливість кожного, хто потребує соціального захисту, отримати такий захист, але й обов'язок уповноважених суб'єктів соціальної сфери створити інклюзивні умови, за яких потребуючі соціального захисту особи можуть усвідомити таку потребу (або особи, відповідальні за таку особу) та повсякчас звернутись за відповідним захистом й отримати його в належній мірі;

3) *принцип системності та комплексності соціального захисту*. Цей принцип передбачає комплекс найважливіших вимог, що висуваються соціальним правом до здійснення соціального захисту, який має враховувати соціальні ризики, котрі заходами соціального захисту попереджаються, ліквідуються або ж мінімізуються (компенсуються). У цьому сенсі йдеться про: цілісність мети, завдань, форм, способів, засобів та методів здійснення соціального захисту, що досягається співвідношенням їх з нормами Конституції України, а також з метою та завданнями соціального права України, з конституційною місією держави щодо формування суспільства, якому кожна людина може реалізувати своє право на соціальну безпеку; узгодженість сутнісних компонентів соціального захисту між собою; узгодженість соціального захисту з метою соціальної та економічної політики держави, а відповідно – з економічними можливостями держави; єдність суб'єктів соціального права в їх самостійному та солідарному вирішенні тих чи інших завдань соціального захисту; спільність основ соціального захисту в Україні з прогресивною практикою здійснення такого захисту в інших соціальних та правових державах;

4) *принцип ресоціалізації як принцип соціального захисту*. Соціальний захист усуває соціальні ризики, пов'язані із десоціалізацією шляхом реабілітації та повноцінної інтеграції до суспільства вразливих категорій осіб, які були десоціалізовані або ж перебувають на шляху соціального відчуження, а саме: ізолюються від суспільства та втрачають навички повноцінно взаємодіяти з іншими членами суспільства. Таким чином, цей принцип тісно пов'язаний з ідеями принципу гуманістичної соціальної справедливості та принципу загальності соціального захисту, адже він поширює соціальний захист на осіб, котрі зазвичай не включені в суспільство (тобто, навіть той факт, що ці особи фактично не мають реальної ваги в житті суспільства, не є підставою для того, щоб відмовити таким людям у сприянні їх повноцінному та гідному життю). Реалізуючи цей принцип соціального захисту уповноважені суб'єкти

соціальної сфери створюють умови, що дозволяють відновити або ж набути соціальних навичок (шляхом відновлення здоров'я, здобуття освіти, проходження професійної підготовки чи перепідготовки, що сприяють підвищенню їх конкурентоспроможності на ринку праці та подальшому працевлаштуванню), а також усунути соціальну стигматизацію, обумовлену процесом десоціації;

5) *принцип адаптивності соціального захисту*. Принцип адаптивності насамперед вимагає, щоби система соціального захисту населення характеризувалась спроможністю до постійного розвитку соціально-захисного потенціалу, приймаючи до уваги змінюваність спектру соціальних ризиків, які є факторами виникнення підстав для формування складних життєвих обставин для членів суспільства, а отже – виникнення потреби у соціальному захисті. Крім того, в контексті соціальних ризиків принцип адаптивності вимагає, щоби юридичний механізм соціального захисту був здатний адаптуватися до мінливих обставин буття людини і суспільства, а відповідно – до соціальних ризиків й до мінливих потреб та обставин буття осіб, які потребують або можуть у перспективі потребувати у соціальному захисті. В силу цього, принцип адаптивності також вимагає, щоб не лише держава, але й також органи місцевого самоврядування, суб'єкти громадянського суспільства та інші суб'єкти соціального права України грали активну роль у розробці та реалізації політики соціального захисту в державі на національному, місцевому (регіональному, локальному), а також на організаційному рівнях. Таким чином, у контексті демократизації українського суспільства, що є процесом, який має соціально-правове значення, принцип адаптивності вимагає й того, щоб особи, котрі потребують соціального захисту (можуть потребувати такого захисту в перспективі) могли адаптуватися до цього процесу демократизації суспільства, а відповідно – могли об'єднуватися, солідарно виступаючи за захист соціальних прав (серед яких – право на захист права на соціальний захист). Відповідно, принцип адаптивності соціального захисту у контексті феномена соціального ризику тісно пов'язаний з ідеями соціальної справедливості, а також соціальної солідарності та соціальної відповідальності, адже безпосереднім чином визнає необхідність надання всім членам суспільства рівних можливостей для участі у громадському житті та отримання вигод від заходів соціального захисту, зокрема шляхом участі (через інституційну площину громадянського суспільства) у механізмі соціального захисту;

б) *принцип адресності соціального захисту*. Сутність цього принципу виявляється у тому, що юридичний механізм соціального захисту в своєму прояві має безпосередньо досягати мети соціального захисту, осмисленої в контексті фе-

номена соціального ризику, а саме: а) захищати всіх без винятку осіб, які потребують соціального захисту; б) враховувати потреби у соціальній безпеці тих, хто може зіткнутися із соціальними ризиками або ж опинитися у складній життєвій ситуації; в) враховувати не лише загальні, групові інтереси осіб у рамках їх соціального захисту, а й особливі інтереси у цій сфері, пов'язані з комбінацією соціальних ризиків, які індивідуалізують об'єктивне вираження функціонування юридичного механізму соціального захисту щодо відповідних осіб.

Таким чином, принцип адресності соціального захисту передбачає кілька імперативних вимог, що повинні враховуватись під час дії удосконалення дії юридичного механізму соціального захисту в контексті феномену соціальних ризиків: а) повинно забезпечуватись точне визначення адресата заходів соціального захисту (одержувача соціальної послуги, соціальної допомоги та пільг); б) в реалізації заходів соціального захисту має застосовуватись диференційований підхід як за обсягом, так і за різноманітністю відповідних соціальних послуг, допомог та пільг, що надаються (мають надаватись) адресатам заходів соціального захисту (тобто, обсяги і види соціальних послуг, допомог та пільг повинні повсякчас корелюватись із тими чи іншими соціальними ризиками, з якими стикається адресат відповідних заходів соціального захисту); в) дія юридичного механізму соціального захисту повинна запобігати посиленню існуючих соціальних ризиків, а також виникненню нових соціальних ризиків, а щонайперше – запобігати формуванню у адресата заходів соціального захисту стану соціальної залежності, коли відповідний отримувач соціальних послуг, допомог і пільг є частиною економічно активного населення;

7) *принцип надійності соціального захисту*. Аналізуючи принцип адресності нами було помічено в якості окремої вимоги цієї фундаментальної ідейної засади аналізованого юридичного механізму те, що цей механізм у своїй дії не повинен створювати нових соціальних ризиків або ж посилювати існуючі соціальні ризики. Ця вимога по суті співвідноситься практично з усіма іншими принципами соціального захисту, які аналізуються в контексті теорії соціальних ризиків, проте найбільшою мірою знаходить своє вираження у принципі надійності соціального захисту. При цьому надійність соціального захисту в Україні передбачає зокрема створення публічних гарантій, за яких: по-перше, кожна людина може бути впевненою в тому, що в далекій перспективі юридичний механізм буде здатним існувати та ефективно діяти; по-друге, фактично виключається можливість виникнення ситуації, за якої соціальна допомога не дійде до її адресата, а соціальні послуги не будуть доступними для

тих чи інших громадян, які їх потребують. Тобто принцип надійності має на увазі, що: а) система соціального захисту в державі (на національному, місцевому та організаційному рівнях) належним чином забезпечуватиметься (під відповідним забезпеченням у сенсі соціального ризику йдеться про нормативно-правове, інституційне, кадрове, фінансово-матеріальне та інший вид забезпечення системи соціального захисту); б) соціальний захист має надаватися своєчасно та ефективно, без невинуватених затримок, а також без будь-якої дискримінації (допустимою в цьому сенсі є лише позитивна дискримінація); в) суб'єкти, на яких покладено зобов'язання із соціального захисту, повинні перебувати під контролем держави та суспільства (охоплюватись публічно-правовим режимом публічного нагляду), й тому кожен, чії права на соціальний захист будуть порушені, мають бути захищені в юрисдикційній або ж у позарисдикційній формі захисту суб'єктивних прав в соціальній сфері.

Висновки. Принципи соціального захисту є невід'ємною частиною соціального права, а також основою формування, вдосконалення та дії юридичного механізму соціального захисту в Україні, що важливо осмислювати в контексті такого соціально-правового явища, як соціальний ризик. Це пояснюється тим фактом, що відповідні засадничі ідеї ґрунтуються на фундаментальних ідеях, а також ідеалах, які містять керівні положення, що набувають загальнообов'язкового характеру в силу їх нормативно-правового закріплення, вираження у судових рішеннях (зокрема, в рішеннях Конституційного Суду України, рішеннях Європейського суду з прав людини, рішеннях Суду Європейського Союзу, які мають значення в контексті європеїзації національного законодавства), а також у науково-дослідній площині (важливість цього корелюється значимістю наукової обґрунтованості дії правового режиму соціального захисту у правовій, демократичній та соціальній державі). Таким чином, принципи соціального захисту безпосередньо перетворюють загальнолюдські цінності на норми права, а відповідно – дозволяють означеним цінностям знайти фактичний вираз у житті людини, суспільства та держави, формуючи соціально безпечні умови буття особистості, суспільства та держави, мінімізуючи негативний ефект соціальних ризиків у їхньому бутті. Відповідно, практична значимість дослідження комплексу ключових принципів юридичного захисту в контексті соціальних ризиків полягає у виробленні сучасного розуміння цих принципів, що істотним чином допомагає: по-перше, вченим та дослідникам при подальшому дослідженні концепції соціального захисту та її кореляції з таким феноменом, як соціальний ризик; по-друге, суддям, прокурорам та ін. суб'єктам, які в тій чи іншій мірі за-

діяні в процесі соціального захисту населення, належним чином виконувати функції соціального захисту; по-третє, нормотворцю при формуванні нових юридичних норм щодо соціального захисту населення або окремих груп населення. Зважаючи на це, доходимо закономірного висновку, що подальше дослідження соціального захисту та юридичного механізму соціального захисту в Україні у контексті соціальних ризиків має враховувати вимоги принципів соціального захисту, а також уточнювати, розширювати їх зміст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Безусий В.В. Принципи соціального захисту державних службовців. *Соціальне право*. 2019. № 1. С. 62–68.
2. Гнатенко К.В. Принципи соціального забезпечення-основа галузі права соціального забезпечення. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 2 (31). С. 52–55. doi:10.32837/ruuv.v0i2(31).564.
3. Гнатенко К.В. Щодо питання принципів соціального забезпечення. *Право і суспільство*. 2018. № 6. С. 44–49.
4. Зайцев С.Ю. Спеціальні принципи соціального захисту працівників поліції в Україні. *Актуальні проблеми приватного та публічного права: матеріали III Міжнарод. наук.-практ. інтернет-конф., присвяченої 92-річчю з дня народження член-кореспондента НАПрН України, академіка Міжнародної кадрової академії, Заслуженого діяча науки України, д-ра юрид. наук, проф. О.І. Процевського (м. Харків, 02 квітня 2021 р.)*. Харків: Юрайт, 2021. С. 239–242.
5. Корнева П.М. Принцип справедливості у праві соціального забезпечення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2017. 187 с.
6. Корнева П.М. Щодо механізму реалізації принципу справедливості в соціальному забезпеченні України. *Часопис Київського університету права*. 2015. Вип. 1. С. 172–175.
7. Лук'яненко С.В. Принципи соціального забезпечення працівників правоохоронних органів. *Публічне право*. 2013. № 2. С. 197–204.
8. Омеляненко Є.П. Принципи соціального захисту працівників органів прокуратури України. *Соціальне право*. 2021. № 3. С. 120–126. doi:10.32751/2617-5967-2021-03-14.
9. Павліченко О.В. Принципи соціального захисту жінок. *Соціальне право*. 2020. № 1. С. 90–96.
10. Шкода В.М. Структура механізму правового регулювання соціального захисту працівників митних органів. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2022. № 2. С. 230–235.